

Moddergooien of samenwerken?

De tegenstelling van katholieken en Sociaaldemocraten in het Interbellum

Bachelor scriptie

Imre Pieck s4489209

Inhoud

Inleiding	3
Status Quaestionis	4
Methode	9
Hoofdstuk 1: De strijd om de katholieke arbeiders	11
Het getouwtrek van <i>Het Volk</i>	11
Het katholieke weerwoord.....	12
Hoofdstuk 2: Rood-zwarte samenwerking?	14
Voor geen goud!	14
Wat kan dan wel?	14
Fascisme als gezamenlijke vijand	16
Hoofdstuk 3: Ontwapening en het leger	18
'Geen man en geen cent'	18
Socialdemocraten in het leger.....	19
Conclusie	21
Literatuurlijst:	22
Bronnen:	22

Inleiding

“Een boer kwam ter stembus en werd door eenige propagandisten met reclamebiljetten bestormd. De boer beduusd vraagt: „wa mok daar mee?”

Een propagandist der S.D.A.P. wijst op zijn kandidaat met de verzekering, dat deze kandidaat voor den boerenstand is.

„Is da links of rechts??” vraagt de boer

„Links!” antwoordt de propagandist

„Dan mok van jullie niks hebben”, zegt de boer, „Want veur ien veertiendagen geleen heb ik links aangehouden en toen kreeg ik een procesverbaal omdat ik nie rechts aangehouden had”.¹

Deze grap stond in *De Maasbode* op 9 juli 1922. De katholieke krant probeerde een stereotype tegenstelling weer te geven die in die tijd leefde: katholieken tegenover socialisten. De boer stond voor de katholieken die belaagd werden door sociaaldemocratische pamfletten. Gedurende het gehele interbellum bleven de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de Roomsche Katholieke Staatspartij (RKSP), de sociaaldemocraten en de katholieken, politieke tegenstanders van elkaar. Omdat de SDAP zich ontwikkelde tot een parlementaire partij waren de katholieken bang dat de sociaaldemocraten stemmen zouden winnen bij ‘hun’ katholieke arbeiders. De SDAP, en vooral wat deze partij fout deed, kwam dan ook veel terug in *De Maasbode*. Een voorbeeld hiervan was de opinie van de katholieken over de ontwapeningseis. Deze vormde een speerpunt van het politieke programma van de SDAP. Het waren niet alleen de katholieken die schreven over de SDAP. Ook de sociaaldemocraten zelf schreven graag over hun partij. *Het Volk* was de schriftelijke representatie van de sociaaldemocratische zuil. De krant had genoeg over hun eigen partij te zeggen en had ook een weerwoord klaar voor de katholieken.

Door de jaren heen is het (zelf)beeld van de SDAP vaak veranderd. Dit veranderende beeld van de SDAP is veelvuldig onderwerp geweest van onderzoek. Er is namelijk veel materiaal overgebleven vanuit de sociaaldemocratische beweging. Deze onderzoeken zijn toch veelal intern gebleven. Dit interne, veranderende zelfbeeld is nog nauwelijks vergeleken met externe evaluaties van deze partij. De twee kranten, *De Maasbode* en *Het Volk*, vertegenwoordigen de twee zijdes van de eerdergenoemde tegenstelling. *Het Volk* was de spreekbuis van de sociaaldemocratische beweging en representeert het perspectief van de arbeidersgemeenschap. *De Maasbode* was een katholieke krant die veel meer over de politiek schreef, ook in vergelijking met andere katholieke kranten. De katholieken stonden traditioneel tegenover de sociaaldemocraten. Hiermee krijg je twee hele verschillende beelden van de respectievelijke politieke partijen om met elkaar te vergelijken.

De vraag is daarom als volgt: hoe wordt de tegenstelling van katholieken en sociaaldemocraten weergegeven in de kranten *Het Volk* en *De Maasbode* tijdens de verkiezingsjaren van 1922 en 1937?

Deze vraag wordt opgedeeld in verschillende subthema’s:

- Hoe wordt geschreven over de katholieke arbeiders door *Het Volk* en *De Maasbode*?
- Hoe kijken beide kranten naar mogelijke samenwerking tussen de sociaaldemocraten en katholieken?
- Wat is de opinie van de twee kranten over de ontwapeningseis?

¹ ‘Stembusgrapjes’, *De Maasbode* (9 juli 1922).

Status Quaestionis

Dit onderzoek richt zich op de tegenstelling tussen katholieken en sociaaldemocraten in de verkiezingsjaren van 1922 en 1937, specifiek in de kranten *Het Volk* en *De Maasbode*. Om de sociaaldemocratie in Nederland in context te zien is eerst een korte omschrijving van sociaaldemocratische bewegingen in Europa nodig. Dit geeft de algemene tendensen weer die ook voor Nederland van toepassing zijn. Vervolgens is het belangrijk om een beeld te krijgen van de algemene ontwikkelingen van politiek in het interbellum in Nederland. Zo had de opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) invloed op zowel de katholieken als de sociaaldemocraten. Daarna volgen studies die zich focussen op de SDAP tijdens het interbellum. Er zijn meerdere studies geweest die elk met een eigen perspectief naar deze partij hebben gekeken. Omdat dit onderzoek de focus legt op de verkiezingsjaren van 1922 en 1937, zal ook kort naar de context van deze specifieke jaren worden gekeken. Beide verkiezingen hebben hun unieke karakteristieken. De verkiezing van 1922 was de eerste verkiezing met vrouwenkiesrecht en bij de verkiezing van 1937 speelde de vrees voor het fascisme een grote rol.

Sociaaldemocratie in Europa

Door de industrialisatie die door heel Europa plaatsvond in de negentiende eeuw begon een toenemend aantal arbeiders te werken in fabrieken. Vanwege de omstandigheden waarin deze arbeiders werkten, was er onder velen van hen de behoefte om zich in nieuwe groepen te verenigen. Dit om op te komen voor hun belangen als arbeiders. Door heel Europa werden zulke sociaaldemocratische partijen opgericht. In Duitsland kwam in 1863 de *Allgemeiner Deutscher Arbeiter-Verein* (ADAV) op, die uiteindelijk de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD) werd in 1891. In Zweden ontstond in 1889 de *Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti* (SAP) of kortweg 'S' en in Nederland werd eerst de *Sociaal-Democratische Bond* (SDB) opgericht in 1881, waarvan in 1894 de SDAP zich afsplitste. Deze partijen lieten voortdurend van zich horen, ook in het begin van de twintigste eeuw. Ze eisten onder meer algemeen stemrecht. Na de Eerste Wereldoorlog werden in veel landen de oorspronkelijke eisen van de arbeiders ingewilligd en de sociaaldemocratische partijen moesten opnieuw formuleren waar ze voor stonden. De besluitvorming van de sociaaldemocratische partijen in het interbellum kwam vooral tot stand door de ideeën van de partijen. Elke partij had binnen het sociaaldemocratische kader eigen ideeën en waarden bij de oprichting van hun partij. Hoewel deze partijen te maken kregen met soortgelijke uitdagingen reageerden ze elk anders vanwege de ideeën waaruit ze waren opgericht. Deze verschillende reacties vormden de Europese sociaaldemocratische politiek tijdens het interbellum.²

De politicoloog Sheri Berman heeft onderzoek gedaan naar deze reacties en de ontwikkeling van sociaaldemocratische partijen in Europa. Ze focust op de geschiedenis van de sociaaldemocratie. Hoewel Berman zich richt op de Duitse (SDP) en Zweedse (SAP) partijen, geeft het boek een beeld van sociaaldemocraten door heel Europa. Berman kiest voor de Duitse partij omdat deze partij uiteindelijk grote invloed had op sociaaldemocratische bewegingen in heel Europa. De Zweedse partij werd uiteindelijk de meest succesvolle partij in Europa aan het eind van het interbellum, omdat ze een fundering legde dat de sociaaldemocraten gebruikten voor een politieke invloed die ongeëvenaard werd in de rest van Europa.³ Berman kijkt specifiek naar twee tijdperiodes. De eerste is van 1917 tot 1919, wanneer een crisis van democratisering bestond en de tweede is van 1930 tot 1933, toen een economische crisis domineerde. Deze politieke crises waren door heel Europa voor de socialisten voelbaar. De sociaaldemocraten werden hierdoor geconfronteerd met vragen over hun positie op verschillende vraagstukken. Tussen 1917 en 1919 moesten de sociaaldemocraten zichzelf in de parlementaire democratie plaatsen en een houding aannemen ten opzichte van een mogelijke

² S. Berman, *The Social Democratic Moment* (Londen 1998) 2.

³ Ibidem, 2-3.

samenwerking met 'bourgeoisie' partijen. In 1930 werden de sociaaldemocraten geconfronteerd met het in elkaar storten van het kapitalistische systeem. Hierdoor moest serieus worden overwogen om uit te breiden naar volkspartij en niet meer enkel voor de arbeiders te staan. Dit zijn vragen die elke sociaaldemocratische partij moest beantwoorden, niet alleen de SPD en de SAP, maar ook de SDAP in Nederland.⁴

Ontwikkeling in interbellum

De crisis van democratisering die Berman benoemt is ook in Nederland terug te vinden. Aan het begin van het interbellum deden zich grote veranderingen voor in de Nederlandse politiek. In 1917 was al het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd en in 1918 werd het districtenstelsel afgeschaft. Dit had grote gevolgen voor de positie van politieke partijen. Voor 1918 stonden links, liberalen en sociaaldemocraten lijnrecht tegenover rechts, katholieken en antirevolutionairen. Deze indeling in rechts en links was ontstaan door de plaats die deze partijen innamen ten opzichte van de Kamervoorzitter. Na 1918 ontstonden nieuwe politieke verhoudingen. De liberalen en de sociaaldemocraten begonnen zich tegen elkaar af te zetten.⁵ De SDAP hoopte in deze veranderende verhoudingen de oude tegenstellingen te verlaten. De tegenstelling met de confessionelen was voor de sociaaldemocraten nooit de belangrijke tegenstelling geweest. De tegenstelling tussen het kapitaal en de arbeid was altijd de belangrijkste strijd geweest.⁶ Het antwoord op de crisis van Berman lijkt in Nederland dus te zijn geweest dat samenwerking met andere partijen voor de sociaaldemocraten mogelijk werd.

Toch bleven de katholieken en sociaaldemocraten gedurende het gehele interbellum politiek gezien tegenstanders van elkaar. In 1925 ontstond de grootste kans op verzoening tussen de twee partijen. Na de val van de confessionele coalitie van ARP, CHU en RKSP kwam er de mogelijkheid op een zo genoemde 'democratische coalitie' tussen sociaaldemocraten, de sociaalliberalen en de katholieken.⁷ Dit werd uiteindelijk door partijleider Wilhelmus Hubertus Nolens van de RKSP afgewezen met de uitspraak dat alleen bij 'uiterste noodzaak' samenwerking met de SDAP mogelijk was. Dat betekende dat er aan drie voorwaarden moest worden voldaan. Nolens stelde: 'Ten eerste dat de samenwerking niet gezocht moet worden, maar door den uitersten nood worde opgedrongen; Ten tweede dat niet alleen de katholieke partij, maar ook andere partijen daartoe overgaan; en ten slotte dat de gehele katholieke Kamerclub van de noodzakelijkheid overtuigd zij.'⁸

De relatie tussen de katholieken en de sociaaldemocraten is ook onderzocht door Marcel Hoogenboom. Hoogenboom studeerde politieke wetenschappen en promoveerde aan de Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek (ASSR). Hij analyseerde Nolens' uitspraak van 'uiterste noodzaak' en de houding van de katholieken tegenover samenwerking met de sociaaldemocraten die uit deze uitspraak voortkwam. Vervolgens benoemt hij twee al bestaande interpretaties. Als eerste bespreekt hij dat de samenwerking daadwerkelijk niet mogelijk was vanwege de strijdigheid van de beginselen van de twee partijen. De tweede interpretatie was dat de katholieke gemeenschap uiteen dreigde te vallen vanwege interne verdeeldheid. Samenwerking met

⁴ S. Berman, *The Social Democratic Moment* (Londen 1998) 2-3.

⁵ R. de Jong, *Electoraal cultuur en politieke organisatie. Verkiezingen in Gelderland 1888 tot 1940* (Hilversum 2005) 172.

⁶ *Ibidem*, 173.

⁷ De RKSP heeft in 1925 nog niet deze naam, dit werd pas officieel in 1926. J. A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980. Band 1 Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen 1993) 60.

⁸ Marcel Hoogenboom, 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum', *BMGN - Low Countries Historical Review* 120:4 (2005) 521-545, aldaar 521-523.

de sociaaldemocraten was een te groot risico.⁹ Hoogenboom geeft een eigen, derde interpretatie. Namelijk dat er een groeiende eensgezindheid was tussen de RKSP en de SDAP. De katholieke leiding was hier echter niet van gediend omdat een samenwerking met de SDAP erop zou neerkomen dat erkend werd dat de beginselen van de twee partijen wél verenigbaar waren.¹⁰

Een nieuwe tegenstander van zowel katholieken, als sociaaldemocraten ontpopte zich in de jaren dertig: de NSB. Deze partij werd in 1931 opgericht en deed voor het eerst mee aan de Provinciale Statenverkiezingen in 1935. Daarbij behaalden de nationaalsocialisten 7,9 procent van de stemmen. Dit was ongekend voor een partij die voor het eerst meedeed aan verkiezingen. In slechts vier jaar tijd was de NSB uitgegroeid tot een serieuze bedreiging voor de democratische partijen.¹¹ Het werk van Robin te Slaa en Edwin Klijn biedt een overzicht van deze eerste jaren van de NSB. Te Slaa is een geschiedkundige gespecialiseerd in zowel links- als rechtsextremisme en Klijn is werkzaam bij het NIOD en is gespecialiseerd in het digitaliseren van bronmateriaal, voornamelijk kranten. Het succes van de NSB wordt door de auteurs driedelig gezien: de figuur van partijleider Anton Mussert; de uitstraling van de partij en het ideaal van de volksgemeenschap.¹² Ook vergelijken de auteurs de NSB met de SDAP en wordt beargumenteerd dat de strijd tussen de twee de SDAP tot een goed democratische partij gemaakt had, omdat ze hun revolutionairdere elementen hadden verlaten.¹³

Sociaaldemocratie in Nederland

In tegenstelling tot andere Europese landen was in Nederland de sociaaldemocratische partij niet de eerste politieke partij die ontstond. In Nederland was dat de gereformeerde Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Desondanks is de sociaaldemocratie in Nederland veelvuldig het onderwerp geweest van onderzoek.¹⁴ Hierbij moet gezegd worden dat het grootste aandeel vanuit de partij zelf is geproduceerd. Het meest omvattende werk *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland* uit 1994 is geschreven in opdracht van de PvdA. Dit overzichtswerk gaat vooral in op de partijstructuur en de prominente personen in de SDAP en later de PvdA. Ook de ideologische veranderingen komen verder aan bod. Hiermee houdt dit werk vast aan de meer gedateerde manier van schrijven over de geschiedenis van politieke partijen.¹⁵ Het hoofdstuk over het interbellum is geschreven door de politicoloog Peter Jan Knegtman. Dit hoofdstuk omschrijft het aanvankelijke optimisme onder de sociaaldemocraten direct na de Eerste Wereldoorlog, de stagnatie die daarop volgde en de verschuiving van de ideologie van de sociaaldemocraten in de jaren dertig.¹⁶

In de afgelopen twintig jaar is er een verandering geweest in de manier waarop onderzoek wordt gedaan naar politieke geschiedenis en de politieke partijen die het omvat. Andere aspecten

⁹ Marcel Hoogenboom, 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum', *BMGN - Low Countries Historical Review* 120:4 (2005) 521-545, aldaar 521.

¹⁰ Ibidem, 522.

¹¹ Aline Sax, 'R. te Slaa, E. Klijn, De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935', *BMGN - Low Countries Historical Review* 126:2 (2011) 148-150, aldaar 148.

¹² Ibidem, 149.

¹³ Gjalte Zondergeld, 'Robin te Slaa en Edwin Klijn, De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935', *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History* 7:3 (2010) 109-110, aldaar 110.

¹⁴ A. Veldhuizen, *De partij. Over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.* (2015) 10-11.

¹⁵ Gerrit Voerman, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *BMGN-Low Countries Historical Review* 120:2 (2005) 226-269.

¹⁶ J. Perry, P.J. Knegtman, D.F.J. Bosscher, M. Brinkman, *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (1994) 184-196.

rondom partijen komen centraal te staan. Een goed voorbeeld van deze nieuwe geschiedschrijving, toegepast op het verleden van de sociaaldemocratie, is het proefschrift van historicus Adriaan van Veldhuizen. Van Veldhuizen heeft met zijn onderzoek de sociale functie van een politieke partij omschreven. Het onderzoek toont dat er voor een persoon meer dan ideologische overtuigingen nodig waren om lid te worden van een partij. De sociale functie van een partij was ook een belangrijke motivatie. Mensen werden lid omdat hun kennissen ook lid waren.¹⁷ Van Veldhuizen kijkt naar de beginjaren van de SDAP, namelijk 1894 tot 1900. Dit was een periode waarin de partij nog geen tienduizend leden had. Er waren ook nog geen interne voorbeelden waar men zich aan kon spiegelen. Dit vroege startpunt van de partij leverde echter ook het probleem van fragmentarisch bronmateriaal op. Door het gebruik van onder meer brieven, dagboeken, notulen en kranten heeft van Veldhuizen toch een verhalende geschiedenis weten te schrijven.¹⁸

Een tweede voorbeeld van een vernieuwend perspectief op de geschiedenis van de sociaaldemocratie komt van de geschiedkundige Bernard Rulof. In zijn werk bestudeert hij de massamanifestaties van de SDAP in het interbellum. Rulof plaatst zijn studie in het grotere veld van de politieke cultuur.¹⁹ Bij deze betrekkelijk nieuwe tak van onderzoek ligt de focus onder andere op de manier waarop symbolen, rituelen en mythen terugkomen in politiek. Vanuit dit perspectief krijgen de massamanifestaties van de SDAP een geheel andere dimensie. Voorheen werden de manifestaties net als kranten gezien vanuit een functionalistisch perspectief. Rulof laat zien dat de massamanifestaties niet alleen werden gehouden om nieuwe stemmers te werven, maar vooral gingen om het creëren van een gemeenschap onder de sociaaldemocraten.²⁰

Ideologie van de SDAP

De ideologische veranderingen van de SDAP zijn het onderwerp van onderzoek voor de socioloog Bart Tromp. In zijn onderzoek, onderzoekt Tromp de ideologie van alle partijen door te kijken naar de beginselprogramma's die zijn opgesteld door de beweging. Het is een veelomvattend werk waarin ook het interbellum aandacht krijgt. Hierbij geeft Tromp ook de context en ontwikkelingen van de SDAP met het eenheidsprogramma van 1912 als startpunt.

De SDAP had in 1912 een eenheidsprogramma uitgebracht met de gedachtegang dat het de gelederen zou sluiten en alle neuzen dezelfde kant op zou zetten.²¹ De politieke omstandigheden waarin dit programma uitgevoerd had moeten worden veranderden al snel, waardoor het moeilijk werd vast te houden aan dit beginselprogramma. Na de Eerste Wereldoorlog en Troelstra's 'vergissing', kwam er een congres waar opnieuw een eenheidsresolutie werd opgesteld.²² Hierin werd eveneens de dubbelzinnigheid van parlementaire democratie en revolutie in standgehouden. Toch bleef de vraag bestaan welke strategie aangehouden moest worden. Hierin werd ook steeds teruggegrepen naar het programma van 1912.²³

Het was uiteindelijk pas in 1933 dat er via een herzieningscommissie gekeken werd of er een nieuw programma nodig was. Toch werd het programma niet herzien. Het reformisme bleef de leidraad voor de partij. Reformisme was het idee dat via de parlementaire democratie het socialistische ideaal verwezenlijkt kon worden, zonder dat een revolutie nodig was. Programmatische

¹⁷ A. Veldhuizen, *De partij. Over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.* (2015) 4.

¹⁸ Ibidem, 4-5.

¹⁹ B. Rulof, *Een leger van priesters voor een heilige zaak. SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek 1918-1940. De natiestaat Politiek in Nederland sinds 1815* (2007) 22.

²⁰ Ibidem, 22-23.

²¹ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA 1878-1977* (Amsterdam 2002) 187.

²² De vergissing die Troelstra maakte was het uitroepen van een socialistische revolutie in November 1918. Deze duurde een week en was onsuccesvol.

²³ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma.*, 188-189.

vernieuwingen werden geacht niet in strijd te zijn met het oude programma en konden stilzwijgend worden toegevoegd.²⁴ Ook de houding van de sociaaldemocraten tegenover de staat veranderde. Waar de partij eerst geloofde dat een overgang naar socialisme het afsterven van de staat als gevolg zou hebben, kwam in 1930 het proefschrift van de advocaat en SDAP-politicus Marinus van der Goes waarin gepleit werd institutionele wijzigingen in het bestaande systeem uit te voeren en de staat te behouden. Deze gedachtegang leidde uiteindelijk tot een nieuw beginselprogramma in 1937 waar de marxistische zekerheden voor goed verlaten werden.²⁵

Verkiezingen 1922 en 1937

Omdat mijn onderzoek zich specifiek richt op de jaren 1922 en 1937, is het goed om stil te staan bij het historisch onderzoek wat er al gedaan is naar deze jaren. Deze jaren hebben elk een unieke context die belangrijk is om te bevatten. Beide verkiezingen werden onderzocht door de politiek geschiedkundige Ron de Jong. In zijn boek kijkt hij naar verschillende campagnes van de SDAP in Gelderland, maar legt hij ook de link met de landelijke campagne. De sociaaldemocratische verkiezingscampagne van 1922 werd centraal geregeld door de partij, dus een lokale aanpak werd niet toegepast. Dit was een onderscheidende factor onder politieke partijen.²⁶ Er was al in februari van dat jaar een programma opgesteld waarin stond hoeveel openbare vergaderingen zouden plaatsvinden. Ook waren er al verschillende manifesten en brochures opgesteld. Vanuit de partij werd vooral aangemoedigd het centrale programma aan te houden en er was minder ruimte voor lokale initiatieven. Net als bij eerdere verkiezingen werd er ook nog veel gebruik gemaakt van huisbezoek. Hierbij was het doel niet alleen om te overtuigen rood te stemmen, maar ook om partijlid te worden of te abonneren op een sociaaldemocratisch blad.²⁷ Ook koos de SDAP ervoor niet in debat te gaan met andere partijen.

In 1922 verliepen de verkiezingen teleurstellend voor de SDAP, dat het procentuele aandeel stemmen zag dalen van 34,1% naar 30,3%.²⁸ De sociaaldemocraten benoemden zelf twee redenen voor deze daling: het vrouwenkiesrecht en het propagandamateriaal. Omdat de pastoor en dominee meer invloed hadden op vrouwen en de vrouwen weinig kennis hadden van de klassenstrijd stemden zij niet op de SDAP, aldus de partij. Het propagandamateriaal had gefaald omdat de verkiezingskranten niet populair genoeg van stijl waren en de affiches hadden geen indruk hadden gemaakt.

In 1937 was de verkiezingscampagne eveneens centraal geregeld. Tijdens deze verkiezingen had de SDAP de beste en meest uitgebreide campagne ten opzichte van de andere partijen van de tijd.²⁹ Nog steeds was het huisbezoek de hoeksteen van de campagne. Ook werden in Arnhem twee grote demonstraties georganiseerd. Deze trokken respectievelijk 4.000 en 2.000 deelnemers.³⁰

Tijdens de verkiezingsuitslag waren in Arnhem enkele duizenden partijleden aanwezig om zowel een goed resultaat van de SDAP als een slecht resultaat van de NSB toe te juichen. In beide campagnes gebruikte de SDAP de meeste verschillende manieren om campagne te voeren, niet alleen het huisbezoek of de demonstraties, maar ook muziekoptochten, openbare vergaderingen, straatspeeches, zolang het maar invloed kon hebben op de verkiezingen. Het waren arbeidsintensieve campagnes waarbij zowel publieke campagnes als private campagnes werden

²⁴ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA 1878-1977* (Amsterdam 2002) 189.

²⁵ *Ibidem*, 190.

²⁶ R. de Jong, *Electoral cultuur en politieke organisatie. Verkiezingen in Gelderland 1888 tot 1940* (Hilversum 2005) 180

²⁷ *Ibidem*, 180-181.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, 195.

³⁰ *Ibidem*, 196

toegepast.³¹

Methode

In dit onderzoek zijn krantenartikelen bestudeerd. Deze bronnen zijn gezocht via *Delpher*. Deze onlinedatabase geeft toegang tot een enorm scala aan bronmateriaal. De mogelijkheden ervan lijken onbegrensd, maar toch is dit zoeken niet onproblematisch. Marcel Broersma, hoogleraar in media en journalistieke cultuur, heeft in een artikel de problemen en de mogelijkheden van het gebruik van digitale krantenarchieven uiteengezet. Voordat hier dieper op ingegaan wordt, is het belangrijk om te realiseren dat een digitale database fundamenteel anders is dan een fysiek archief. In een database zijn kranten opgeknipt in hun artikelen en op een grote hoop in een database geplaatst.³² De manier waarop een historicus met krantenmateriaal omgaat is veranderd. In plaats van de fysieke kranten in zijn geheel door te werken en daarna de volgende uitgave door te werken, wordt in een database gezocht door middel van zoektermen. Deze zoektermen werken alleen bij gratie van het systeem dat hierachter zit. Een historicus heeft hier geen invloed op.³³ Het gevaar bestaat dat de databank de illusie van volledigheid geeft. Maar de onderzoeker krijgt enkel de resultaten van de zoektermen te zien. Dit betekent dat veel materiaal gemist kan worden zonder dat de onderzoeker dit door heeft. Een tweede filter is de selectie van kranten die in de database opgenomen zijn. Tijdens de digitalisering wordt namelijk ook gekozen wat wel en wat niet op te nemen. Of de kranten gedigitaliseerd zijn en kwaliteit van de scans zijn bijvoorbeeld factoren die invloed hebben op de effectiviteit van de zoeksystemen.³⁴

Voor dit onderzoek is gezocht in het verkiezingsjaar, rondom de verkiezingsperiode. De verkiezingen vonden plaats op 5 juli 1922 en op 26 mei 1937. Er is gezocht in de maand voorafgaand en de verkiezingsmaand. De termen die gebruikt zijn waren: 'SDAP' en 'S.D.A.P.' Er is ook gezocht naar de termen 'Socia*' en 'Sociaal-democra*'. De * betekent dat alle lettercombinaties meegenomen worden in de resultaten. Sociaal-democra* zoekt dus bijvoorbeeld zowel op Sociaal-democraat als op Sociaal-democraten. Vanaf dit startpunt is gekeken welke andere termen veel terugkwamen in de bronnen. Uit de behaalde resultaten worden de thema's gedestilleerd die het meest naar voren komen. Deze thema's zullen de kapstok vormen waaraan de beeldvorming wordt opgehangen aan de hand van voorbeelden. Deze thema's zijn de ontwapeningseis, de katholieke arbeider en de samenwerking tussen Sociaaldemocraten en katholieken.

De resulterende artikelen die zijn gevonden, zijn vervolgens in een Excel-bestand ondergebracht. Hierin is de datum en naam van het artikel opgeslagen en de relevante quotes uit de artikelen. De verschillende quotes zijn daarna voorzien van een korte code en als laatste gegroepeerd binnen een relevant thema. Daarna is gekeken welke thema's het meest terug kwamen. De drie meest relevante thema's zijn vervolgens nog een keer geanalyseerd en gesynthetiseerd tot een duidelijk verhaal. Omdat gefocust is op de drie thema's, ontwapeningseis, de katholieke arbeider en de samenwerking tussen sociaaldemocraten en katholieken is niet alles wat is gevonden teruggekomen in het uiteindelijke resultaat. Dit is omdat de schaal van de scriptie dan te groot zou worden.

³¹ R. de Jong, *Electoral culture en politieke organisatie. Verkiezingen in Gelderland 1888 tot 1940* (Hilversum 2005) 196.

³² Marcel Broersma, 'Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron', *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 14:2 (2012) 29-55, aldaar 38.

³³ Ibidem, 42.

³⁴ Ibidem, 42-44.

De kranten

Eén van de kranten waarnaar gekeken is, is *De Maasbode*. Dit is één van de prominente landelijke katholieke dagbladen in het interbellum, naast *De Tijd* en *de Volkskrant*. Over de geschiedenis van *De Maasbode* is een boek geschreven door de historicus Hans Vermeulen. In zijn boek stelt Vermeulen dat *De Maasbode* in verhouding tot andere kranten tijdens de verzuiling een stuk minder verbonden was aan de politieke partij. Wel werd de krant sterk beïnvloed door de kerk, met name door de bisschop van Haarlem die de hoofdredacteur benoemde.³⁵ Toch was de krant in standpunten niet ver verwijderd van de RKSP en propageerde ze ook veelvuldig dezelfde boodschap als de partij. De opstelling van *De Maasbode* moest afgestemd worden op de RKSP, zodat de eenheid, die zo belangrijk was voor deze partij, geconsolideerd kon worden.³⁶ De krant nam krachtig stelling in tegenover de NSB. Daarentegen werden pro-Mussolini en zelfs een aantal antisemitische kolommen wel toegelaten.³⁷ Het is pas in 1936 dat de katholieke zuil het fascisme en nationaalsocialisme duidelijk afwijzen.

De tweede krant die onder de loep is genomen is *Het Volk*. Deze krant was de spreekbuis voor de sociaaldemocraten. Oorspronkelijk onder leiding van Troelstra, zou de krant al voor de Eerste wereldoorlog, in 1903, overgedragen worden naar een meer gematigde hoofdredacteur: P.L. Tak.³⁸ Met deze overdracht wordt de radicale stem van Troelstra minder in de jonge krant. De krant fungeerde als een belangrijke bron van zelfvertrouwen voor de partij. Het was een referentiekader en een bron voor identificatie.³⁹ De oprichting van de krant kan gezien worden als het volwassen worden van de sociaaldemocratische beweging.⁴⁰

³⁵ H. Vermeulen, *De Maasbode. De bewogen geschiedenis van 'DE beste courant van Nederland'* (Zwolle 1994) 132.

³⁶ Ibidem, 132.

³⁷ Ibidem, 173-174.

³⁸ Frank van Vree, 'Troelstra als journalist en propagandist. Media, politiek en de geboorte van het socialisme', *It Beaken* 1:2 (2011) 51-67, aldaar 55.

³⁹ Ibidem, 64-65.

⁴⁰ Ibidem, 64.

Hoofdstuk 1: De strijd om de katholieke arbeiders

Het getouwtrek van *Het Volk*

Het eerste thema dat wordt behandeld, is de katholieke arbeider. De katholieke arbeider was voor de sociaaldemocraten en de katholieken een bekend 'strijdterrein'. Gedurende de twee verkiezingen van 1922 en 1937 werd door beide kranten gepoogd stemmen te winnen en behouden. Dus hoe schreven beide kanten over de arbeider? Hoe werd geprobeerd de katholieke arbeider te overtuigen?

In de onderzochte artikelen is het vooral *Het Volk* die de aanval opent op de katholieken. De krant probeert de katholieke arbeiders te overtuigen dat hun eigen partij hun belangen niet waarborgt en dat de SDAP de juiste keuze is. Het grootste verwijt dat de katholieken werd aangerekend door *Het Volk* was dat ze alleen in schijn voor de belangen van de arbeiders stonden. Een illustratie van dit verwijt verscheen in de editie van 20 juni 1922:

“Na 1918 scheen de beteekenis daarvan ook door te dringen tot de Roomsche arbeiders. Het snorkende Paaschmanifest over het solidarisme verscheen. Maar sedert is duidelijk gebleken, wat daarvan gemeend was, is gebleken dat het niet anders is geweest dan een middel om de ook ontwakende Roomsche arbeiders tevreden te stellen. De Katholieke werkgevers wijzen thans het solidarisme vierkant af.”⁴¹

Dit citaat is afkomstig uit een artikel dat een verslag gaf van een aantal redevoeringen van SDAP-politici. De quote zelf kwam van Jan V.d. Tempel, kamerlid van de SDAP. De redevoeringen waren gegeven in de aanloop naar de verkiezingen. Het gaat dus meteen al om een politiek statement, bedoeld om stemmen te werven. De katholieken werd hier verweten enkel voor 'hun' arbeiders te staan, wanneer het verkiezingstijd is. Het solidarisme dat ze hadden verkondigd zou volgens de krant een campagnestunt zijn.

Ditzelfde verwijt kwam ook terug na de verkiezingen van 1937. In de krant van 8 juli stond een uitvoerig artikel over de nieuw aangetreden katholieke ministers. Bij dit kabinet waren geen ministers van de SDAP aangetreden (dat was op dat moment nog nooit gebeurd), tot grote ergernis van *Het Volk*. Dit werd de katholieken het meest aangerekend. Zij hadden uiteindelijk vier ministers in het kabinet, maar kozen ervoor geen persoon aan te stellen vanuit de arbeidersklasse.

“En de „personen, die een rol spelen in de katholieke politiek" bleken maar al te zeer geneigd te zijn, voor deze „bezwaren" op zij te gaan. Het R.K. Werkliedenverbond werd bedankt voor de moeite - de voorzitter van de Staatspartij en de drie andere rol-spelers, wier oude relaties met de werkgeverskringen hen geschikt en betrouwbaar genoeg deden voorkomen, kwamen „thuis" in dit voor „nette mensen" gereserveerde ministerie.”⁴²

Vijftien jaar later was dat verwijt nog steeds actueel. De bezwaren waar in het citaat over werd gesproken zijn de bezwaren die waren opgeworpen tijdens de kabinetsformatie tegenover een minister van de SDAP. De katholieken hadden verklaard: “De bezwaren tegen benoeming van een minister uit arbeiderskring zijn „niet gekomen van personen, die een rol spelen in de katholieke politiek.”” De sociaaldemocraten gebruiken dit om zich af te zetten van de katholieken en zich beledigd te voelen. De katholieken hadden misschien zelf geen bezwaren, maar ze hebben zeker niet de moeite genomen op te komen voor een arbeidersminister. De conclusie van *Het Volk* was dat de

⁴¹ 'Onze verkiezingsaktie', *Het Volk* (20 juni 1922).

⁴² 'Het mocht niet', *Het Volk* (8 juli 1937).

katholieke arbeider zichzelf in de voet geschoten had, ze hadden zich laten vangen onder het mom van confessionele eenheid en op de RKSP gestemd.

Het katholieke weerwoord

De angst onder de katholieken dat de SDAP stemmen zou kunnen winnen bij 'hun' arbeiders was groot. In *De Maasbode* kwamen dan ook vaak artikelen terug waarin verzekerd werd dat de belangen van de arbeiders wél gewaarborgd waren bij de katholieke partij. Er moest gewezen worden op hun eigen standpunten en geloof. Daarbij kwam ook nog het argument dat de SDAP te onbetrouwbaar zou zijn om op te stemmen. Dit was hetzelfde verwijt dat hierboven ter sprake kwam in *Het Volk*, maar nu omgekeerd. Een voorbeeld van deze angst onder de katholieken stond in een artikel van *De Maasbode* gepubliceerd op 10 juni 1922:

“Dan zal in de eerste plaats de vrees overwonnen moeten worden dat de socialisten nog politieke concurrenten zullen zijn en volgelingen kunnen werven in ons Katholiek arbeiderskamp. Die vrees moge eens bestaan hebben en misschien ook zijn nuttige werking hebben gehad in het proces der sociale ontwikkeling, thans is die vrees volkomen ongegrond. Paus Leo heeft van de aanvang af de hulp van de socialisten afgewezen.”⁴³

Het citaat komt uit een artikel in *De Maasbode* waarin de encycliek *Rerum Novarum* wordt aangehaald. Deze open brief van de paus uit 1891 was gericht op de toestand van de arbeidersklasse. In deze brief werd het socialisme afgewezen, maar tegelijk werd ook het recht op verenigen in vakbonden gewaarborgd. Toen het artikel in *De Maasbode* werd geschreven was de brief al dertig jaar oud. Toch was het voor *De Maasbode* belangrijk om terug te grijpen naar deze encycliek. De angst waarover gesproken werd in het citaat was actueel. De sociaaldemocraten waren daadwerkelijk concurrenten. De encycliek was een voorbeeld van een soort traditie van tegenstelling waar behoefte aan was voor de katholieken. Het gaf een soort zekerheid: “katholieken en socialisten zijn altijd al tegenstanders geweest.” De encycliek werd hier naar voren geschoven als het antwoord voor de katholieke arbeiders. Later in het artikel wordt dit nog een keer benadrukt, waar *De Maasbode* herhaald dat er ‘geen vrees moest zijn dat de katholieke arbeiders zouden stemmen op de sociaaldemocraten. Zowel de werkgevers als de werknemers zouden de encycliek blijven volgen.’⁴⁴ Wat deze quotes ook tegelijkertijd representeren is de tendens van *De Maasbode* om vooral op een defensieve manier over 'hun' katholieke arbeiders te discussiëren.

In 1937 was de strijd om de katholieke arbeider nog steeds relevant. In maart van het jaar was er onenigheid ontstaan tussen de Katholieke Democratische Partij (KDP) en de katholieke arbeidersbeweging. Dit was voor de sociaaldemocraten genoeg reden om in de bres te springen voor de arbeiders om te proberen ze te overtuigen overstap te gaan naar de SDAP. *De Maasbode* viel hierover. In een artikel van 24 maart verweten ze dan ook de sociaaldemocraten misbruik van de situatie te maken:

“Sterk is wel, dat de sociaal-democratische pers aan de eventueel geroyeerde leden der K.D.P. raadt, maar meteen leden te worden van de soc. -dem. Vakverenigingen. Onbewust, maar niet onduidelijk blijkt daar uit, hoe de S.D.A.P. de K.D.P. blijkbaar als een uitnemend vooroefeningsinstituut voor zichzelf beschouwt.”⁴⁵

⁴³ ‘Privaat-bezit en de encycliek rerum novarum’, *De Maasbode* (10 juni 1922).

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ ‘Katholieke arbeidersbeweging en de K.D.P.’, *De Maasbode* (24 maart 1937).

De angst van het verliezen van de katholieke arbeiders komt overeen met de tweede interpretatie van Hoogenboom. Deze interpretatie stelt dat de manier waarop de katholieken zichzelf vormgaven ten opzichte van de sociaaldemocraten, het resultaat was van een angst voor interne verdeling. De sociaaldemocraten zouden hun achterban kunnen overtuigen.⁴⁶ De angst voor interne verdeeldheid lijkt zich te hebben gemanifesteerd in beide jaren, maar sterker te zijn in 1922. *De Maasbode* sprak in dit jaar direct over deze angst en probeert deze te sussen.

De manier waarop beide kranten schreven over de katholieke arbeider, toont dat beide partijen dachten dat ze invloed hadden op de katholieke arbeider. Beide kranten hadden noodzakelijkerwijs hun eigen argumenten. *Het Volk* zette in op het klassieke argument van de SDAP dat zij het beste de werknemersbelangen waarborgen. *De Maasbode* daarentegen sprak hoofdzakelijk over het feit dat de arbeiders nog steeds katholieken zijn. Dit moest gezien worden als het belangrijkste onderdeel van hun identiteit. De katholieke arbeider is het thema waarover de katholieken en sociaaldemocraten het meest botsen. Dit is niet vreemd omdat het hier gaat om strijd over stemmers. Wanneer de één de stemmers overtuigt, verliest de ander dezelfde stemmers. Beide partijen visten in dezelfde vijver.

⁴⁶ Marcel Hoogenboom, 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum', *BMGN - Low Countries Historical Review* 120:4 (2005) 521-545, aldaar 521.

Hoofdstuk 2: Rood-zwarte samenwerking?

Voor geen goud!

Het tweede thema van dit onderzoek betreft de mogelijke samenwerking tussen de katholieken en sociaaldemocraten. Op verschillende punten werd politieke samenwerking als een reële mogelijkheid gezien. Toch is dit nooit een realiteit geworden. Hoe is er geschreven in de beide kranten over dit onderwerp? Wat waren de opinies over deze mogelijke samenwerking? Voor de katholieken vormde dit een duidelijk probleem. De uitspraak van Nolens was een representatie van een breder gedragen sentiment in de katholieke partij. Op elke gelegenheid die zich voordeed werd mogelijke samenwerking finaal afgewezen. De goddeloosheid van 'socialisten' en de grondbeginselen van beide partijen werden als onverenigbaar gezien. Toch leken in 1937 de gemoederen wat bedaard te zijn. Hoewel samenwerking nog steeds werd afgewezen, leken er meer overeenkomsten gevonden te worden. Een reden hiervoor is de komst van een gemeenschappelijke vijand: het fascisme.

In 1922 was *De Maasbode* heel stellig over een mogelijke samenwerking met de sociaaldemocraten. Een duidelijke verwerping kwam uit een artikel van 3 juli 1922:

“Bij sommigen bestond de vrees en zonder reden dat de katholieke partij zou samen gaan met de S.D.A.P. Indien de heeren die op grond van dat gevaar, een splitsing doordreven, zich gewend hadden tot degenen die inlichtingen konden geven, dan zouden zij dadelijk van die vrees bevrijd zijn geweest. Nu bestaat dat gevaar absoluut niet.”⁴⁷

Deze stellige verwerping van 'samengaan' met de SDAP kwam uit een redevoering van partijleider Nolens. Er werd gekozen om de eenheid in de partij proberen te behouden door zich zonder twijfel af te zetten tegen de SDAP. Net als bij de strijd om de katholieke arbeider moest er een antwoord gevonden worden op de onrust in de partij. De sociaaldemocraten zorgden voor veel onrust binnen de katholieke kringen. Omgekeerd leek dit niet het geval te zijn. De socialisten wilden een samenwerking met de katholieken zeker niet uitsluiten. *Het Volk* uitte zelfs kritiek op de onwil van de katholieken aangaande samenwerking. Deze kritiek was al een maand eerder dan de redevoering van Nolens, op 5 juni:

“Men kan het nog eens herhalen: tegenover de averechtsche voorstellingen aan de overzijde gegeven, is dat wel eens geboden; maar men wachte zich er toch wel voor om uit die klare motie konklusies te trekken, die veel te ver gaan. Is het absoluut zeker, dat als na de stembus geen rechtssche regeering mogelijk blijkt, de katholieke staatspartij als zoodanig buiten het bewind blijft?”⁴⁸

Al een maand voor de redevoering van Nolens was dus al duidelijk dat de katholieken geen heil zagen in mogelijke samenwerking met de sociaaldemocraten. De reactie van de sociaaldemocraten was dus zoals hierboven te zien is niet om de deur maar dicht te gooien. Er werd getwijfeld aan de stelligheid van de katholieken.

Wat kan dan wel?

In 1937 lijkt er meer toenadering te zijn geweest tussen de twee kanten. *De Maasbode* staat zo'n vijftien jaar later meer open voor de sociaaldemocraten. In 1937 publiceerde deze krant verschillende artikelen waarin de katholieken en de socialisten in hetzelfde kamp werden geplaatst. Het ging niet om directe politieke samenwerking maar er kwam meer interesse en sympathie voor de

⁴⁷ 'Verkiezingsrede MGR. DR. W. Nolens', *De Maasbode* (3 juli 1922).

⁴⁸ 'Katholieken en Socialisten', *Het Volk* (5 juni 1922).

problemen die de andere partij ondervond. Een illustratie hiervan was een artikel uit *De Maasbode* van 9 maart:

“Katholieken zijn ongeschikt voor een betrekking bij het openbaar onderwijs; protestantsche voorstanders van bijzonder onderwijs heeten ook ongeschikt. Nu zijn verder sociaal-democraten ongeschikt. Een nuchter toeschouwer vraagt zich af: maar wie is dan voor de openbare school eigenlijk geschikt? Want als men katholieke, orthodoxe protestanten en sociaal-democraten optelt, heeft men zeker bijna 90 procent van het nederlandsche volk!”⁴⁹

Het citaat laat zien dat de katholieken toch gemeenschappelijke punten konden vinden met de sociaaldemocraten. Het werd schandalig geacht dat er meerdere groepen uit de publieke school werden gemeden. Blijkbaar was het nu acceptabel om de vergelijking met de sociaaldemocraten op te zoeken, om aandacht te vestigen op de eigen benadeelde positie. Dit was niet de enige manier waarop toenadering met de sociaaldemocraten tot stand kwam.

In een tweede voorbeeld op 26 maart werd gesteld dat een gelovig persoon ook de sociaaldemocratie kan aanhangen. ‘Een orthodoxe jood of een protestant zou prima aanhanger van deze politieke stroming kunnen zijn.’ Wat *De Maasbode* echter niet kan geloven, ‘is dat een gelovige een aanhanger zou kunnen zijn van het socialisme in Nazi- of sovjet-zin. Deze zijn onverenigbaar.’⁵⁰ Het voorbeeld laat zien dat *De Maasbode* het nu mogelijk achtte zowel gelovig als sociaaldemocratisch te zijn. Het is nog te vroeg om ook te spreken van zowel katholiek en sociaaldemocraat, maar er werd duidelijk niet meer gesproken van de ‘godeloze socialisten’. Dit is ook gelijk een voorbeeld van een verschil dat *De Maasbode* bewust maakte tussen de sociaaldemocraten en ‘socialisten’. Deze scheiding komt later duidelijker terug.

In 1937 hadden de sociaaldemocraten al een enorme verandering doorgemaakt in ideologie en in leiderschap. Zoals Tromp benoemde, had de SDAP in 1937 voorgoed de marxistische en revolutionaire beginselen van de partij verlaten.⁵¹ Deze voorbeelden tonen dat deze verschuiving van de partij naar het politieke midden toe het meer acceptabel maakte voor de katholieken om de vergelijking met de partij op te zoeken. De discussie over mogelijke samenwerking die sprak uit de kranten staat in dezelfde lijn als het onderzoek van Hoogenboom. Volgens hem gingen katholieken meer lijken op de socialisten dan ze zelf wilden toegeven. Alle mogelijke samenwerking werd afgewezen om maar niet te erkennen hoe verenigbaar de beginselen kunnen zijn.⁵² Deze interpretatie is terug te zien in hoe de kranten berichtgeven over de partijen. De politieke samenwerking werd stellig afgewezen, maar toch is in 1937 de verenigbaarheid tussen de twee kanten ook te zien.

⁴⁹ ‘Ook ongeschikt?’, *De Maasbode* (9 maart 1937).

⁵⁰ ‘Over socialisten’, *De Maasbode* (26 maart 1937).

⁵¹ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA 1878-1977* (Amsterdam 2002) 190.

⁵² Marcel Hoogenboom, ‘De democratische paradox van de RKSP. De ‘leer van de uiterste noodzaak’ als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum’, *BMGN - Low Countries Historical Review* 120:4 (2005) 521-545, aldaar 522.

Fascisme als gezamenlijke vijand

De nieuwe houding van de katholieken lijkt een duidelijke reden te hebben: de opkomst van het fascisme. In aanloop van de verkiezingen van 1937 nam *De Maasbode* een duidelijke positie tegenover het fascisme in. Hiermee kwam de krant naast *Het Volk* te staan, tegenover de retoriek van de fascisten. Het meest interessante voorbeeld waaruit de interactie tussen katholiek en sociaaldemocraat enerzijds en fascist anderzijds blijkt, komt uit het eerder aangehaalde artikel van 26 maart:

“Wij dienen elkaar goed te begrijpen. Zeker, Zooals het nationaal-socialisme niet oorspronkelijks heeft - - zoo heeft het zich ook meester gemaakt van den inhoud van het oude socialisme. Het nationaal-socialisme heeft niets te maken met het democratisch socialisme. Wij spreken ook niet van oude sociaal-democraten en nieuwe socialisten; maar met voorbedachten rade van oude en nieuwe socialisten. Met het socialisme zooals o.a. gedeeltelijk verwezenlijkt wijerd in de „unie der SOCIALISTISCHE sovjet Republieken.”⁵³

De Maasbode geeft in het voorbeeld een duidelijk beeld van hoe er gedacht werd over de socialisten en hoe er gedifferentieerd moest worden. De sociaaldemocraten werden door *De Maasbode* volledig losgeweekt van de term socialisten. Waar in 1922 deze redelijk synoniem werden geacht, werd er nu duidelijke scheiding gemaakt tussen sociaaldemocraten en socialisten. Zelfs daar stopt de verdeling niet, want er werd zelfs een onderscheid gemaakt tussen de ‘oude’ en ‘nieuwe’ socialisten. Hierbij werd de stempel van ‘oud’ niet gegeven aan de sociaaldemocraten, maar aan de communisten. De nieuwe socialisten - de nationaalsocialisten - werd verweten simpelweg alles bij elkaar gestolen te hebben. Deze verdeling van stempels gaf de gelegenheid om een nieuwe relatie met de sociaaldemocraten aan te gaan. De bezwaren die de katholieken hadden, waren immers gericht aan de ‘socialisten’. Maar de sociaaldemocraten werden impliciet vrijgesproken van de oude bezwaren.

De angst voor de opkomst van de fascisten blijkt uit een aantal korte fragmenten uit zowel *Het Volk* als *De Maasbode*. Na de verkiezingen van 6 juli publiceerde *Het Volk* een artikel over de liberale partij. Ter introductie werd echter ook kort de nederlaag van de NSB benoemd waarin wordt gesteld dat ‘deze verkiezing een verpletterende nederlaag betekende voor het Fascisme, en de meest sprekende uitslag was.’⁵⁴ Voor een klein fragment, spreekt deze zin wel veel over de manier waarop gekeken werd naar de fascistten tijdens de verkiezing. Er werd veel verwacht van de fascistische partij en het was relevant dat deze niet verwezenlijkt werd. Ook *De Maasbode* had een flink aantal artikelen gewijd aan de dreiging die die NSB vormde:

“Onze bisschoppen hebben de strengste maatregelen genomen tegen de nieuwe socialisten; mr. Marchant was de eerste, die er een heel boek aan wijdde - ons dunkt, de katholieken doen genoeg en onder de onzen krijgt de heer Mussert geen voet aan den grond. Dáárover kan de sociaal-democratische pers gerust zijn.”⁵⁵

Dit citaat van 4 maart benoemt hoe tussen de sociaaldemocraten en de katholieken frictie bestond met betrekking tot de fascistten. De sociaaldemocraten waren bang dat de katholieken met de fascistten in zee zouden gaan. Dit noodzaakte *De Maasbode* duidelijk te maken dat er van zo’n verbond geen sprake kon zijn. Dit lijkt zowel een verweer te zijn geweest tegen de aanklacht van de pers als een geruststelling van hun eigen achterban.

⁵³ ‘Over socialisten’, *De Maasbode* (26 maart 1937).

⁵⁴ ‘Liberaal verval’, *Het Volk* (6 Juli 1937).

⁵⁵ ‘Ongegrond verwijt’, *De Maasbode* (4 maart 1937).

Hoewel er dus in een aantal gevallen een verwantschap werd gevonden, was politieke samenwerking nog steeds een stap te ver. *De Maasbode* viel in het gareel en was een spreekbuis voor de afwijzing van de katholieken. *Het Volk* daarentegen bleef sceptisch dat een rood-zwarte samenwerking onmogelijk zou zijn. Zoals Berman stelde moesten de sociaaldemocraten een antwoord hebben op mogelijke samenwerking met andere partijen.⁵⁶ *Het Volk* wilde de opties voor die samenwerking altijd mogelijk houden. Maar waar politieke samenwerking onmogelijk leek en ook bleef, was er wel meer toenadering. De opkomst van het fascisme en de afkeer die beide partijen ervaarden, was een belangrijke factor waardoor gemeenschap gevonden kon worden. Ook de sterk veranderde ideologie van de SDAP, zoals Tromp uiteengezet heeft, was meer verenigbaar voor de katholieken.⁵⁷

⁵⁶ S. Berman, *The Social Democratic Moment* (Londen 1998) 2-3.

⁵⁷ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA 1878-1977* (Amsterdam 2002) 189.

Hoofdstuk 3: Ontwapening en het leger

‘Geen man en geen cent’

Een van de grootste strijdpunten tussen de katholieken en de sociaaldemocraten had te maken met de ontwapeningseis die werd uitgedragen door de sociaaldemocraten gedurende de jaren twintig. Voor de sociaaldemocraten was de eis tot ontwapening een hoeksteen van hun ideologie. Voor de katholieken was dit ook een punt waar ze de aanval in konden gaan. *De Maasbode* wees meerdere malen op de hypocrisie van de SDAP die uiteindelijk wel overstag ging tijdens de Eerste Wereldoorlog en meerdere moties steunde ten behoeve van bewapening, om na het einde van de oorlog weer terug te vallen op hun ontwapeningseis. *Het Volk* daarentegen bleef stevast op ontwapening inzetten en probeerde katholieken daarvan te overtuigen. Een voorbeeld hiervan komt uit *Het Volk* van 3 juli 1922 waarin een citaat gegeven werd van de katholieke krant *De Voorhoede*. Dit citaat is een duidelijk voorbeeld van de katholieke retoriek:

“Hetzelfde katholieke weekblad „De Voorhoede" schreef zaterdag: „Zouden we ter bestrijding van dat afschuwelijk militarisme hei moeten zoeken bij de socialisten...? Ze schreeuwen 't van de daken in deze dagen: tegen het militarisme. In meetings en pamfletten hoort men niet anders dan: stemt de S.D.A.P., omdat die alleen den waren strijd heeft aangeboden tegen het militarisme. Is het niet een feit, al zouden wij dan ook meer willen dat bijna nergens ter wereld zóó ver in de richting van vermindering van bewapening gegaan is dan juist in christelijk geregeerd Nederland?"⁵⁸

Het belangrijke van dit citaat is dat het liet zien dat er onder de katholieken sympathie bestond voor ontwapening. *De Voorhoede* wilde namelijk beargumenteren dat de ontwapeningsdrang ook gewaarborgd was bij de christelijke partijen. *Het Volk* draaide dit vervolgens om in het artikel. Het zouden namelijk deze partijen zijn die voor de bewapening hadden gezorgd in Nederland. Beide kanten claimden ontwapening als onderdeel van hun ideologie. Voor de sociaaldemocraten was ontwapening bedoeld als totaal en absoluut. Met de leus ‘geen man, geen cent’ centraal in de propaganda van de SDAP voor de verkiezingen van 1922 probeerde men dit uit te dragen. De katholieken vonden dit veel te idealistisch. De katholieken zetten in op een praktische manier van ontwapening en vonden de SDAP juist averechts werken op mogelijke ontwapening, zoals gesteld in *De Maasbode* op 17 juni 1922:

“Reeds hebben wij van deze idealistische verwarring weinig goeds te boeken, want onder het geroep om nationale ontwapening, heeft de gezonde en redelijke en bereikbare beperking der nationale bewapening geleden.”⁵⁹

Dit is echter niet het enige frustratiepunt. Zoals eerder gezegd, beschuldigen beide kanten elkaar ervan niet consequent te zijn met hun ontwapeningseis. Er wordt vooral terug gegrepen op de Eerste Wereldoorlog, waarbij zowel sociaaldemocraten als katholieken uiteindelijk instemden met bewapening van Nederland. *De Maasbode* wees op de hypocrisie die hiermee door de sociaaldemocraten tentoongesteld werd. Ze benoemden dat de SDAP nog op 29 mei 1918 erkende dat mobilisatie nodig was voor om de oorlog buiten de deur te houden. Daarna, kort nadat de oorlog was afgelopen, stond men weer in 1921 te verkondigen dat ontwapenen de enige keuze zou zijn.⁶⁰ Dit gaf aan hoe makkelijk de sociaaldemocraten hun ontwapeningseis konden laten vallen als de omstandigheden dit noodzakelijk maakten, om vervolgens nog een keer om te schakelen naar de voorafgaande eis. Ditzelfde verwijt werd ook door *Het Volk* gebruikt tegen de katholieken. Hier

⁵⁸ ‘Het militarisme’, *Het Volk* (3 juli 1922).

⁵⁹ ‘In het moeras’, *De Maasbode* (17 juni 1922).

⁶⁰ Ibidem.

stelde ze dat 'verkondigen dat de christelijke regering antimilitaristisch was, niks meer was dan zand in de ogen strooien.'⁶¹

Sociaaldemocraten in het leger

In 1937 was er een volledige omslag in de ontwapeningseis van de SDAP. Vanwege de rap escalerende internationale politiek kwam er steeds meer besef in de partij dat ontwapening onhoudbaar was. De katholieken konden de behoefte tot mobilisatie makkelijk terugbrengen in hun ideologie. Voor de sociaaldemocraten was dit een stuk moeilijker. Na de mouterij op de Zeven Provinciën waren leden van de SDAP en NVV, die beide de mouterij hadden gesteund, uitgesloten van werken bij Defensie. De mouterij, die op 10 Februari 1933 tragisch tot zijn einde kwam, was een reactie op omstandigheden in het leger.⁶² Toch bleek dit incident niet monumentaal genoeg om grote veranderingen teweeg te brengen.⁶³ In een wereld waar de ontwapeningseis was aangehouden, zou deze uitsluiting geen probleem zijn. Nu de mobilisatie verder gesteund moest worden, werd deze uitsluiting een discussiepunt. De SDAP wist dit te incorporeren in hun propaganda door de uitsluiting te presenteren als een nieuw onrecht dat de sociaaldemocraten werd aangedaan. Dit was een onrecht dat rechtgezet moest worden. Dan zouden de socialisten hun plicht kunnen doen ten aanzien van de landsverdediging. Zo werd verkondigd tijdens een congres van de SDAP:

"De afgevaardigde van Hoorn verklaart, dat wanneer het ambtenarenverbod voor sociaal-democraten bij Defensie is opgeheven en de Internationale niet langer geweerd wordt, er geen enkel bezwaar voor socialisten behoeft te bestaan om ook de vlag uit te steken en het Wilhemus te zingen, zoodra zij als volwaardige Nederlanders behandeld worden."⁶⁴

Dit citaat komt uit een artikel van *De Maasbode* van 1 maart 1937. Tijdens het verkiezingscongres van de SDAP op 27 februari werd de ontwapeningseis duidelijk losgelaten. Deze werd onhoudbaar geacht in het politieke klimaat van de tijd. Het onrecht van uitgesloten worden van Defensie werd het nieuwe strijdpunt. Dit ging tegelijk gepaard met nationalisme en een nieuwgevonden steun voor de monarchie. Deze veranderingen in hun ideologie waren deels verantwoordelijk voor de verschuiving van de SDAP naar het politieke midden. Zoals Tromp benoemd heeft, had de S.D.A.P. de revolutionaire elementen verlaten.⁶⁵

De Maasbode reageerde ambivalent op de omslag van de SDAP. De rol van de partij in de Zeven Provinciën-crisis werd ze nog steeds verweten. Tegelijk werd er ook positief gedacht over de verantwoordelijkheid die de sociaaldemocraten nu op zich namen. *De Maasbode* had dan ook aandacht voor het conflict wat zich afspeelde tussen Defensie en de SDAP. Op 23 april werd gereageerd op een aandacht die de SDAP had gedaan:

"Maar de rol van de vermoorde onoozelheid kan de S.D.A.P. in het Zeven Provinciëndrama toch werkelijk moeilijk spelen. Wij gelooven ook, dat men thans

⁶¹ 'Het militarisme', *Het Volk* (3 juli 1922).

⁶² De mouterij was tot zijn einde gebracht door een bombardement, waarbij doden en gewonden vielen.

⁶³ R.L. Schuurmsma, 'J.C.H. Blom, De mouterij op de Zeven Provinciën', *BMGN - Low Countries Historical Review* 91:3 (1976) 512-514, aldaar 512.

⁶⁴ 'Nieuwe koers in de SDAP', *De Maasbode* (1 maart 1937).

⁶⁵ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA 1878-1977* (Amsterdam 2002) 190

in haar rangen vele toen geventileerde uitlatingen ernstig betreurt. Maar men kome daar dan ook rond voor uit.”⁶⁶

De Maasbode veroordeelde duidelijk de reactie van de SDAP tijdens de Zeven Provinciën-crisis. Maar tegelijk werd het de SDAP niet over hun hoofd gehouden. Er werd hier het voordeel van de twijfel gegeven. Waar wel op aangedrongen werd, was om te erkennen dat ze onhandige uitspraken gedaan hadden. De sociaaldemocraten moesten hun verantwoordelijkheid pakken van *De Maasbode* en die erkenning is daar onderdeel van.

De ontwapeningseis was één van de belangrijkste veranderingen in de ideologie van de SDAP. De aanvankelijke stellingname van de sociaaldemocraten werd overgenomen door *Het Volk*. In duidelijke taal werden de sociaaldemocraten neergezet als dé voorvechters van de ontwapening. Voor *De Maasbode* was dit genoeg reden voor kritiek. Toen in 1937 de eis verlaten werd, was het echter niet het eind van het klagen voor de sociaaldemocraten. De ontwapeningseis was omgevormd in een nieuwe aanklacht: geweigerd worden in het leger. Deze nieuwe aanklacht werd beter door *De Maasbode* ontvangen, maar gaf nog steeds reden tot kritiek. De toenadering die gevonden is in het vorige hoofdstuk lijkt hier ook voorzichtig op te doemen. Beide partijen zagen dat hun verschillen niet zo groot meer waren.

⁶⁶ ‘Over Zeven Provinciën’, *De Maasbode* (23 april 1937).

Conclusie

In de 15 jaar tussen de twee onderzochte verkiezingen was er veel veranderd in de politiek. De manier waarop de katholieken en sociaaldemocraten zich tegenover elkaar opstelden veranderde noodzakelijkerwijs mee. Als we dan terugkijken naar de vraag: 'Hoe wordt de tegenstelling tussen katholieken en sociaaldemocraten weergegeven in de kranten *Het Volk* en *De Maasbode* tijdens de verkiezingsjaren van 1922 en 1937?' wat kunnen we dan concluderen?

In 1922 werd vooral de nadruk gelegd op de verschillen tussen de twee kanten. *De Maasbode* was het sterkst in hun afwijzen van de vermeende tegenstander. De bedreiging die de sociaaldemocraten of socialisten vormden kon niet worden genegeerd, maar moest ook niet worden gevreesd. Eenheid onder katholieken was van belang. *Het Volk* daarentegen hoefde niet bang te zijn dat er verdeeldheid zou ontstaan, wanneer zij schreven over de katholieken. Zij hoefden niet bang te zijn om hun eigen achterban te verliezen. Dit gaf hun de gelegenheid te proberen de andere kant te overtuigen dat het de sociaaldemocraten waren die het beste hun belangen vertegenwoordigde.

In 1937 bleef in de politiek de tegenstelling tussen katholieken en sociaaldemocraten bestaan. Sinds vóór de Eerste Wereldoorlog hadden de katholieken en de sociaaldemocraten tegenover elkaar gestaan in de politiek. Vijftien jaar was niet genoeg om dat nog te overkomen. Er werd nog steeds gevochten over de arbeidersachterban van de partijen. Ook werden de sociaaldemocraten nieuwe verwijten gemaakt over onder andere de reactie van de partij op de Zeven Provinciën-crisis. Samenwerking werd elke keer onmiddellijk door de katholieken van de tafel geveegd. Zoals Berman stelde, moesten de sociaaldemocratische partijen een standpunt innemen tegenover mogelijke samenwerking met 'bourgeoisie' partijen.⁶⁷ De SDAP heeft zich duidelijk vanaf het begin opengesteld voor mogelijke samenwerking, met in ieder geval de katholieken.

Toch was de felheid eruit. De verandering van een aantal standpunten van de SDAP en de opkomst van het fascisme hadden ervoor gezorgd dat er meer aandacht kwam voor de overeenkomsten tussen de twee partijen. Voorzichtig werden de sociaaldemocraten hier en daar een hart onder de riem gestoken door *De Maasbode*. Het meest tekenend was het differentiëren van de sociaaldemocraten en van de traditioneel afgekeurde socialisten. De bewuste omschakeling in terminologie gaf de mogelijkheid een nieuwe houding in te nemen, zonder gezichtsverlies te lijden. *Het Volk* bleef op hun beurt de deur openhouden voor een mogelijke sociaaldemocratische en katholieke samenwerking, zelfs als deze consequent was afgewezen. De Ideologische veranderingen die Tromp vond in de beginselprogramma's van de SDAP hadden zijn vruchten afgeworpen voor de katholieken, die steeds meer waardering kregen voor de sociaaldemocraten.⁶⁸

Het beeld van de relatie tussen katholieken en sociaaldemocraten blijft dus een tegenstelling. Toch valt er iets te zeggen voor de interpretatie van Hoogenboom. Zijn stelling over de groeiende eensgezindheid tussen de katholieken en sociaaldemocraten is ook terug te vinden in de kranten.⁶⁹ Politiek gezien werd samenwerking finaal afgewezen van de katholieke kant, maar er waren tegen het einde van het interbellum verschillende artikelen in *De Maasbode* verschenen waar de katholieken en de sociaaldemocraten in één kamp werden geplaatst.

De relatie tussen de katholieken en de sociaaldemocraten is altijd koel geweest. Toch lijkt er door de jaren heen ruimte te zijn gevonden om een kaarsje te kunnen branden voor elkaar.

⁶⁷ S. Berman, *The Social Democratic Moment* (Londen 1998) 2-3.

⁶⁸ B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA 1878-1977* (Amsterdam 2002) 189.

⁶⁹ Marcel Hoogenboom, 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum', *BMGN - Low Countries Historical Review* 120:4 (2005) 521-545, aldaar 521.

Literatuurlijst:

- Berman, S., *The Social Democratic Moment* (Londen 1998).
- Brinkman, M., Bosscher, D.F.J., Knegtmans, P.J., Perry, J., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (1994)
- Broersma, M., 'Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron' *tijdschrift voor mediageschiedenis* 14:2 (2012), 29-55.
- Bornewasser, J. A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980. Band 1 Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen 1993).
- Hoogenboom, M.J.M., 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum' *BMGN - Low Countries Historical Review*, 20:4 (2005), 521-545.
- de Jong, R., *Electorale cultuur en politieke organisatie: verkiezingen in Gelderland 1888 tot 1940*. (Hilversum 2005).
- Rulof, B., *Een leger van priesters voor een heilige zaak. SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek 1918-1940 De natiestaat Politiek in Nederland sinds 1815* (2007).
- Sax, A., 2011. 'R. te Slaa, E. Klijn, De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935.' *BMGN - Low Countries Historical Review*, 126:2 (2009), 148-150.
- Schuursma, R.L., 'J.C.H. Blom, De muiterij op de Zeven Provinciën.' *BMGN - Low Countries Historical Review*, 91:3 (1976) 512-514
- Tromp, B., *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDa 1878-1977* (Amsterdam 2002).
- van Veldhuizen, A. P., *De partij : over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.* (2015).
- Vermeulen, H., *De Maasbode: de bewogen geschiedenis van 'DE beste courant van Nederland'* (Zwolle 1994).
- van Vree, F., 'Troelstra als journalist en propagandist Media, politiek en de geboorte van het socialisme' *It Beaken* 1:2 (2011) 51-67.
- Voerman, G., 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politiek partijen', *BMGN-Low Countries Historical Review* 120:2 (2005) 226-269.
- Zondergeld, G., 'Robin te Slaa en Edwin Klijn, De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935.' *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History*, 7:3 (2010) 109-110.

Bronnen:

- 'Katholieke arbeidersbeweging en de K.D.P.', *De Maasbode* (24 maart 1937).
- 'In het moeras', *De Maasbode* (17 juni 1922).
- 'Nieuwe koers in de SDAP', *De Maasbode* (1 maart 1937).
- 'Ongegrond verwijt', *De Maasbode* (4 maart 1937).
- 'Ook ongeschikt?', *De Maasbode* (9 maart 1937).
- 'Over socialisten', *De Maasbode* (26 maart 1937).
- 'Over Zeven Provinciën', *De Maasbode* (23 april 1937).
- 'Privaat-bezit en de encycliek rerum novarum', *De Maasbode* (10 juni 1922).
- 'Stembusgrapjes', *De Maasbode* (9 Juli 1922).
- 'Verkiezingsrede MGR. DR. W. Nolens', *De Maasbode* (3 juli 1922).
- 'Het militarisme', *Het Volk* (3 juli 1922).
- 'Het mocht niet', *Het Volk* (8 juli 1937).
- 'Katholieken en Socialisten', *Het Volk* (5 juni 1922).

- 'Liberaal verval', *Het Volk* (6 Juli 1937).
- 'Onze verkiezingsaktie.', *Het Volk* (20 juni 1922).